

ПРОДОВОЛЬЧИЙ РИНOK УКРАЇНИ ТА ЙОГО РОЛЬ У ПРОДОВОЛЬЧІЙ БЕЗПЕЦІ

УДК 338.4/351

Пухтаєвич Г.О.
кандидат
економічних наук,
професор кафедри
макроекономіки
та державного
управління
ДВНЗ «Київський
національний
економічний
університет імені
Вадима Гетьмана»

Постоєнко К.І.,
аспірантка кафедри
макроекономіки
та державного
управління
ДВНЗ «Київський
національний
економічний
університет імені
Вадима Гетьмана»

Анотація. В статті розглянуто систему та методи державного регулювання продовольчого ринку, стан якого впливає на продовольчу безпеку. Розкрито поняття «продовольча безпека», її види та принципи. Проаналізовано стан продовольчої безпеки в Україні протягом 2009-2013 років за допомогою індикаторів, зафіксованих в методиці «Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки», що затверджена Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» від 05.12.2007р. № 1379 із змінами та доповненнями.

Ключові слова: Продовольчий ринок, продовольча безпека, індикатори, система і методи державного регулювання, національна, регіональна, глобальна продовольча безпека.

Постановка проблеми. Забезпечення населення якісними продуктами харчування є актуальною проблемою, як для України, так і для світу в цілому. Таке забезпечення здійснює ринок продовольчих товарів за стратегією, що ґрунтуються на врахуванні купівельної здатності населення, можливостях зміцнення вітчизняного сільськогосподарського виробництва, розвитку системи маркетингу, всебічному стимулюванні експорту та обмеженні імпорту продуктів харчування, розширенні державного регулювання. Контроль, оцінку та моніторинг цього забезпечення відображає продовольча безпека, що входить до складу економічної безпеки та сприяє збереженню продовольчої незалежності держави. Регулювання ринку продовольства, в тому числі продоволь-

чої безпеки, здійснює держава в особі органів управління загальної та спеціальної компетенції за допомогою методів, що різняться формами та засобами впливу.

Аналіз основних джерел і публікацій. Питанням продовольчої безпеки займаються Бублик І.В., Запотоцький С.П., Курман Т.В., Ульянченко О.В., Гойчук О.І., Хорунжий М.Й., Саблуц П.Т. та багато інших відомих вчених-економістів. Вони в своїх працях розкривали сутність та стан продовольчої безпеки країни.

Постановка завдання. Проаналізувати стан продовольчого ринку України протягом 2009-2013 років за існуючими індикаторами продовольчої безпеки.

Виклад основного матеріалу. Надійне забезпечення всіх верств населення держави життєво необхідними, якісними та доступними продовольчими товарами у достатній кількості є проблемою, що може розглядатися на трьох рівнях – міжнародному (глобальному), національному, регіональному. Контроль, оцінку та моніторинг такого забезпечення відображує продовольча безпека, яка може бути міжнародною (глобальною), національною, регіональною тощо. Саме поняття «продовольча безпека» офіційно визнане у міжнародній практиці та використовується для характеристики стану продовольчого ринку країни, групи країн, світового ринку. Продовольча безпека входить до складу економічної безпеки, яка забезпечує національну безпеку держави.

Сутність національної та регіональної продовольчої безпеки розкривається у визначеннях (табл. 1).

Визначення категорії «продовольча безпека»

Продовольча безпека – це	Джерело визначення
захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності	Закон України „Про державну підтримку сільського господарства України”, стаття 2 від 24 червня 2004 р. № 1877-IV із змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1877-15
соціально-економічне та екологічне становище, за якого населення забезпечене безпечними і якісними основними продуктами харчування, що необхідні для раціонального харчування	проект Закону України «Про продовольчу безпеку України», зареєстрований у Верховній раді України від 24.10.2012 № 11378 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/we_bproc4_2?id=&pf3516=11378&cskl=7
такий рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-економічну та політичну стабільність у суспільстві, стійкий та якісний розвиток нації, сім'ї, особи, а також сталий економічний розвиток держави.	Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України» від 02.03.2007 № 60, втратив чинність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_6s/pg_gewqwi/index.htm
стан виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного члена суспільства	Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 29.10.2013 р. № 1277 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm
стійке до негативних внутрішніх та зовнішніх впливів забезпечення всіх верств населення країни продовольством у необхідній кількості, асортименті та якості	Бублик І.В., Запотоцький С.П. Продовольча безпека регіонів України / І.В. Бублик, С.П. Запотоцький // Національне господарство України: теорія та практика управління. — 2009. — С. 145-153. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/11103
такий стан економіки держави, коли не менше 70% основних продуктів харчування виробляє вона сама	Ульянченко О. В. Залежність продовольчої безпеки країни від забезпеченості аграрної сфери ресурсами / О.В.Ульянченко // Агросвіт. –2007. –№ 9. –С. 4–8.
складова національної безпеки держави, що передбачає захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою на принципах самозабезпечення безперешкодного фізичного та економічного доступу людини до продуктів харчування у кількості, асортименті, встановленого рівня якості та безпеки, необхідних для підтримання її здоров'я та звичайної життєвої діяльності	Курман Т.В. Правове забезпечення продовольчої безпеки в Україні: національний та міжнародний аспект / Т.В. Курман // Актуальні питання аграрного права України: теорія і практика: моногр. / А.М. Статівка, В.Ю.Уркевич, В.М. Корнієнко та ін.; за ред. А.М. Статівки. – Х.: ФІНН, 2010. – С. 97.

Джерело: розроблено автором.

Отже, сутність національної продовольчої безпеки ми зводимо до здатності держави захистити життєві інтереси людини від внутрішніх та зовнішніх загроз в соціально-економічному середовищі та забезпечити населення безпечними, якісними, доступними продуктами харчування в необхідній кількості і асортименті, тобто продовольча безпека характеризує стан продовольчого ринку країни, регіону, світу.

Під регіональною продовольчою безпекою розуміється здатність регіону гарантувати задоволення потреб населення в збалансованих продовольчих товарах у необхідній кількості, якості, асортименті з використанням виробничого потенціалу регіону.

Під глобальною продовольчою безпекою українські вчені Бублик І.В. та Запотоцький С.П. розуміють спроможність Землі прогодувати нинішнє і майбутні покоління планети [с. 146]¹.

Дослідивши літературу з питання продовольчої безпеки, ми дійшли висновку, що продовольча безпека є комплексним поняттям, яке поєднує в собі два аспекти – соціально-економічний та якісно-кількісний. Соціально-економічний аспект полягає у зростанні прибутків населення для забезпечення його продовольством на рівні життєдіяльності. Якісно-кількісний – забезпечення населення якісними та безпечними продуктами харчування в достатній кількості для життєдіяльності.

Крім продовольчої безпеки, існує поняття «продовольча небезпека», що полягає у неспроможності держави гарантувати та задовільнити населення харчовими продуктами, тобто виникає голодування.

Розрізняють хронічну, тимчасову, потенційну, абсолютно, відносну продовольчу небезпеку. Хронічна продовольча небезпека буває національною і регіональною та полягає у постійному недостатньому споживанні продуктів харчування населенням через неможливість придбання або виробництва їх в необхідній кількості. Тимчасова – має періодичний характер та виникає при порушенні стабільного доступу населення до продовольчих продуктів з причин неврожаїв, зростання цін на продукти споживання, падіння грошових доходів. Потенційна продовольча небезпека є національною та залежить від зовнішніх загроз (міжнародні економічні кризи, торговельні війни тощо), під впли-

вом яких може переходити у тимчасову і хронічну. Абсолютна продовольча небезпека – голодування населення на всій території країни або на її частині. Відносна – незбалансоване харчування. Абсолютна і відносна продовольча небезпека можуть бути як національною, так і регіональною.

Крім поняття «продовольча безпека» в дослідженнях науковців часто зустрічаємо – «продовольче забезпечення», «забезпечення продовольчої безпеки» які не мають чіткого, загальновизначеного визначення та розмежування з продбезпекою. В основному під категорією «продовольче забезпечення» науковці розуміють комплекс соціально-економічних, організаційних заходів, що здійснює держава та інші суб'єкти ринку на рівні країни чи регіону для задоволення населення у якісних та безпечних продуктах харчування за доступною ціною, стимулювання виробництва і переробки сільськогосподарської продукції.

Для України продовольча безпека є не тільки умовою збереження суверенітету і незалежності держави, але й фактором підтримки кон'юнктури національного і регіональних продуктових ринків, що забезпечують достатній рівень збалансованого харчування й ефективного розвитку зовнішньоторговельних продовольчих і сировинних зв'язків, посилення експортної орієнтації агропромислового комплексу [с. 146]².

В Україні продовольча безпека є основною складовою національної безпеки і має регулюватися Законом України «Про продовольчу безпеку України». На даний момент існує тільки проект даного закону, зареєстрований у Верховній Раді України під № 11378 від 24.10.2012 р³.

Відповідно до проекту даного закону об'єктом продовольчої безпеки є людина, домогосподарство, адміністративно-територіальна одиниця, держава, а суб'єктом – органи державної влади та місцевого самоврядування, громадяни, громадські об'єднання тощо.

Формування та моніторинг продовольчої безпеки в Україні здійснює держава в особі органів влади за допомогою принципів, показників та індикаторів.

Продовольча безпека гарантується державою та базується на принципах само-забезпеченості, незалежності, доступності.

¹ Бублик І.В., Запотоцький С.П. Продовольча безпека регіонів України / І.В. Бублик, С.П. Запотоцький // Національне господарство України: теорія та практика управління. — 2009. — С. 145-153. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dspace.nbuvgov.ua/handle/123456789/11103>

Самозабезпеченість – це здатність держави створювати запаси продовольства (державних продовольчих ресурсів) у державному інтервенційному фонді та державному резерві для забезпечення більшої частини населення харчовими продуктами за рахунок власного виробництва незалежно від імпорту та загроз. Формування запасів і резервів продовольства регламентується Законами України «Про державний матеріальний резерв» від 24.01.1997р. № 51/97-ВР⁴ із змінами та доповненнями і «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004р. № 1877-IV⁵ із змінами та доповненнями та здійснюється підприємствами, установами та організаціями.

Продовольча незалежність, визначається як стан продовольчого забезпечення населення життєво необхідними продуктами харчування власного виробництва на 70 %. Тобто продовольче забезпечення не повинно залежати від імпорту.

Купівельну спроможність населення, можливість придбання (економічна доступність) наявних основних продуктів харчування (фізична доступність) належної якості в кількості та асортименті, що необхідні для забезпечення раціональних норм споживання харчових продуктів, пояснює принцип продовольчої доступності.

В проекті Закону України «Про продовольчу безпеку України»⁶ існує поняття раціональних норм споживання харчових продуктів, які рекомендують споживання основних харчових продуктів в обсягах та співвідношенні, що відповідають сучасним нормам харчування.

Моніторинг стану продовольчої безпеки оцінюють за допомогою показників та індикаторів. Оцінку національної та регіональної продовольчої безпеки здійснює держава, а глобальної (міжнародної) – Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО). Оцінюється, як

нам відомо, міжнародна (глобальна) продовольча безпека експертами ФАО за двома показниками – обсяг перехідних (до наступного врожаю) світових запасів зерна та рівень виробництва зерна в середньому на душу населення.

Показники продовольчої безпеки – це розрахункові величини, які оцінюють рівень продовольчого забезпечення відносно значення індикатора.

Індикатори продовольчої безпеки – реальні офіційно затверджені порогові значення, що характеризують наявність, забезпеченість, якість, доступність, кількість харчових продуктів. Тобто індикатори продовольчої безпеки – це кількісна та якісна характеристика стану, динаміки і перспектив фізичної та економічної доступності харчових продуктів для всіх соціальних і демографічних груп населення, рівня та структури їх споживання, якості і безпечності продовольства, стійкості та ступеню незалежності внутрішнього продовольчого ринку, рівня розвитку аграрного сектору та пов'язаних з ним галузей економіки, а також ефективності використання природно-ресурсного потенціалу [c.25]⁷.

Критерії продовольчої безпеки – це граничні (порогові) значення індикаторів, що є межею, поза якою продовольча ситуація у державі (регіоні) вважається небезпечною. Вказані критерії мають бути економічно обґрунтованими, нормативно визначеніми на законодавчому рівні, насамперед у майбутньому законі України «Про продовольчу безпеку», і їх дотримання повинно бути загальнообов'язковим на всій території України для всіх суб'єктів продовольчої безпеки [c.26]⁸.

В Україні стан продовольчої безпеки держави чи регіону оцінюють за допомогою індикаторів, зафіксованих в методиці «Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки», що затвер-

2 Проект Закону України «Про продовольчу безпеку України», зареєстрований у Верховній раді України від 24.10.2012 № 11378 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=11378&skl=7

3 Закон України «Про державний матеріальний резерв» від 24.01.1997 № 51/97-ВР із змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/51/97-D0%2B2%D1%80>

4 Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004р. № 1877-IV із змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>

5 Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004р. № 1877-IV із змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>

6 Проект Закону України «Про продовольчу безпеку України», зареєстрований у Верховній раді України від 24.10.2012 № 11378 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=11378&skl=7

7 Актуальні проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки України: монографія / О.М. Батігіна, В.М. Жушман, В.М. Корніенко та ін. / за ред. В.Ю. Уркевича та М.В. Шульги. – Х.: Нац. ун-т «Юридична академія України ім. Я. Мудрого», 2013. – 326 с.

джена Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» від 05.12.2007 р. № 1379⁹ із змінами та доповненнями. Індикатори, що наведені нижче¹⁰ розраховуються за основними групами харчових продуктів – хліб і хлібопродукти; картопля; овочі, баштанні; фрукти, ягоди і виноград; цукор; олія; м'ясо і м'ясопродукти; молоко і молокопродукти; риба і рибопродукти; яйця. До таких індикаторів належать:

1. Добова енергетична цінність раціону людини;
2. Забезпечення раціону людини основними видами продуктів;
3. Достатність запасів зерна у державних ресурсах;
4. Економічна доступність продуктів;
5. Диференціація вартості харчування за соціальними групами;
6. Ємність внутрішнього ринку окремих продуктів;
7. Продовольча незалежність за окремим продуктом.

Добова енергетична цінність раціону людини визначається як сума добутків одиниці маси окремих видів продуктів, які споживаються людиною протягом доби, та їх енергетичної цінності за формулою:

$$P = \sum_{i=1}^n M_i \times \Pi_i \quad (1)$$

де P – енергетична цінність добового раціону людини, ккал;

i – вид продукту харчування;

M_i – маса i -го продукту, спожитого однією особою, кг;

Π_i – енергетична цінність одиниці маси i -го продукту, ккал;

n – кількість продуктів.

Забезпечення раціону людини основними видами продуктів визначається, як співвідношення між фактичним споживанням окремого продукту та його раціональною нормою за формулою:

$$C = \frac{C\phi}{Cp} \quad (2)$$

де C – індикатор достатності споживання окремого продукту;

⁸ Актуальні проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки України: монографія / О.М. Батігіна, В.М. Жушман, В.М. Корніenko та ін. / за ред. В.Ю. Уркевича та М.В. Шульги. – Х.: Нац. ун-т «Юридична академія України ім. Я. Мудрого», 2013. – 326 с.

⁹ «Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки» затверджена Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» від 05.12.2007 р. № 1379 із змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-p>

¹⁰ «Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки» затверджена Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» від 05.12.2007 р. № 1379 із змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-p>

$C\phi$ – фактичне споживання окремого продукту на одну особу за рік, кг;

Cp – раціональна норма споживання окремого продукту на одну особу за рік, погоджена з МОЗ, кг/1особу.

Достатність запасів зерна у державних ресурсах визначається як співвідношення між обсягами продовольчого зерна у державному продовольчому резерві та обсягами внутрішнього споживання населення хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно за формулою:

$$Z = \frac{H}{X} \times 100\% \quad (3)$$

де Z – індикатор забезпечення зерновими продовольчими ресурсами, %;

H – наявність продовольчого зерна у державному продовольчому резерві, тонн;

X – середньорічне внутрішнє споживання хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно, тонн.

Економічна доступність продуктів визначається як частка сукупних витрат на харчування у загальному підсумку сукупних витрат домогосподарств за формулою:

$$E = \frac{Bx}{Bc} \times 100\% \quad (4)$$

де E – індикатор економічної доступності продуктів, %;

Bx – витрати населення на харчування за рік, грн.;

Bc – сукупні витрати населення за рік, грн..

Диференціація вартості харчування за соціальними групами відстежується в динаміці та розраховується, як співвідношення між вартістю харчування 20 відсотків домогосподарств з найбільшими доходами та вартістю харчування 20 відсотків домогосподарств з найменшими доходами за формулою:

$$\Delta = \frac{\Delta e}{\Delta m} \quad (5)$$

де Δ – індикатор диференціації вартості харчування;

Δe – показник вартості спожитих продуктів у 20 відсотків домогосподарств

з найбільшими доходами, грн.;

D_m – показник вартості спожитих продуктів у 20 відсотків домогосподарств з найменшими доходами, грн..

Ємність внутрішнього ринку окремих продуктів відстежується в динаміці та визначається у натуральному виразі, як добуток споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення за формулою:

$$C_i = C \times \bar{N} \quad (6)$$

де C_i – ємність внутрішнього ринку i -го продукту, тонн;

i – вид продукту;

C_i – річне середньодушове споживання i -го продукту, тонн;

$\bar{N}$ – середньорічна чисельність населення, чол..

Продовольча незалежність за окремим продуктом визначається як, співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту у натуральному виразі та ємністю його внутрішнього ринку за формулою:

$$\Pi_i = \frac{I_i}{C_i} \times 100\% \quad (7)$$

де Π_i – частка продовольчого імпорту i -го продукту, %;

i – вид продукту харчування;

I_i – імпорт i -го продукту, тонн;

C_i – ємність внутрішнього ринку i -го продукту, тонн.

Чотири із семи наведених індикаторів мають граничні (порогові) критерії, що наведені в таблиці 2.

В таблиці 2 наведені значення індикаторів, визначених Кабінетом Міністрів України та прийнятих в світовій практиці. Відмітимо, що за добовою енергетичною цінністю та достатністю запасів зерна порогові критерії в Україні майже співпадають із визначеннями в світовій практиці. Що стосується економічної доступності продовольства, то в Україні майже в 3 рази витрати з доходу сім'ї на харчування перевищують аналогічні в світовій практиці. Це свідчить про низький рівень

Таблиця 2

Порогові індикатори продовольчої безпеки

Індикатори	Визначені КМ України	Світова практика
Добова енергетична цінність рациону людини	Пороговий критерій становить 2500 ккал на добу (при цьому 55 % добового рациону повинне забезпечуватися за рахунок споживання продуктів тваринного походження)	Оптимальний 2500-3500 ккал; недостатній 1500-2500 ккал; критичний менше 1500 ккал
Достатність запасів зерна у державних ресурсах	Граничний рівень - 17 %, що відповідає 60 дням споживання.	10 – 15 % річного споживання щодо всіх продуктів
Економічна доступність продуктів	Граничний рівень – 60 % витрат на харчування	15 – 20 % витрат із сімейного бюджету; зіставлення із доходами
Продовольча незалежність за окремим продуктом	Пороговий рівень - 30 % імпорту	10 – 15 % імпорту від загальної потреби

Джерело: [с. 271]¹¹, Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки¹²

11 Хорунжий М.Й. Аграрна політика: підручник / М.Й. Хорунжий. – К.: КНЕУ, 2010 – 321 с.

12 «Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки» затверджена Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» від 05.12.2007 р. № 1379 із змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-p>

Таблиця 3

Динаміка індикаторів продовольчої безпеки

Показник	Одиниця виміру	Пороговий критерій	Роки				
			2009	2010	2011	2012	2013
Добова енергетична цінність раціону людини	ккал	2500	2946	2933	2951	2954	2969
Достатність запасів зерна у державних ресурсах	%	17	22	16	23	25	23
Економічна доступність продуктів харчування	%	60	51,8	53,4	53,1	52,0	52,0
Індикатор диференціації вартості харчування за соціальними групами	%	–	1,38	1,30	1,60	1,62	1,61

Джерело: Звіти «Про стан продовольчої безпеки України» у 2009, 2011, 2012, 2013 роках¹³.

грошових доходів сімей в Україні, високий рівень цін на продовольство, що змушує сім'ї майже 60 % свого доходу витрачати на споживання.

Порогові рівні імпорту, які характеризують продовольчу незалежність, також в 2-3 рази вищі прийнятіх в світовій практиці.

Проаналізуємо стан продовольчої безпеки в Україні за 2009-2013 роки. Аналіз проведемо за індикаторами, які перераховані вище та занесені в таблиці 3, 4, 8, 10.

Із таблиці 3 видно, що індикатор добова енергетична цінність раціону людини за останні п'ять років перевищує пороговий критерій та має тенденцію до зростання.

Індикатор достатності споживання продуктів харчування був розрахований за формулою 2, що наведена вище, а результати розрахунку занесені в таблицю 4. Оптимальною вважається ситуація, коли фактичне споживання продуктів харчування особою впродовж року відповідає раціональній нормі, тобто коефіцієнт співвідношення між фактичним і раціональним споживанням дорівнює одиниці¹⁴. Як бачимо, ситуація в Україні є оптимальною. Тобто фактичне споживання, основних продуктів харчування знаходиться на рівні оптимальної. Але є по-мітне відставання у фактичному споживанні м'яса і м'ясопродуктів; молока і молокопродуктів; риби і рибопродуктів; плодів, ягід та винограду. Це, можливо, пов'язано із високою ціною на ці продукти. В той же час, фактичне споживання

хліба і хлібопродуктів, картоплі, яєць, рослинної олії перевищує раціональну норму. Це свідчить про незбалансованість харчування. Тобто населення забезпечує свої енергетичні потреби за рахунок економічно доступних продуктів харчування.

Індикатор достатності запасів зерна у державних ресурсах розраховується за формулою 3, яка наведена вище. Результати розрахунків містяться у таблиці 5.

Із таблиці 5 видно, що індикатор достатності зерна за період з 2009 року по 2013 рік перевищує його пороговий критерій в основному на 6 відсоткових пунктів.

Індикатор економічної доступності продуктів харчування розрахований за формулою 4 та занесений до таблиці 6.

Із таблиці 6 видно, що індикатор економічної доступності продуктів харчування за період з 2009 року по 2013 рік є меншим за його пороговий критерій на 7-8 відсоткових пунктів. Тобто з кожним роком витрати населення зростають і більша їх частина йде на харчування.

Індикатор диференціації вартості харчування за соціальними групами наведений в таблиці 7. Розрахунки здійснювались за формулою 5.

Коефіцієнт диференціації протягом 2011-2013 років то збільшувався, то зменшувався, тобто впродовж дослідженого періоду відбувалося незначне скорочення, а тоді зростання диференціації соціальних груп за показником продовольчих витрат.

13 Звіти «Про стан продовольчої безпеки України» у 2009, 2011, 2012, 2013 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://me.kmu.gov.ua>.

14 Звіти «Про стан продовольчої безпеки України» у 2009, 2011, 2012, 2013 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://me.kmu.gov.ua>.

Таблиця 4

Динаміка розрахунку індикатора достатності споживання продуктів харчування

Основні групи продуктів харчування	Раціональна норма (розрахунки МОЗ України), кг/1особу за рік	Фактичне споживання продуктів харчування по рокам, кг					Індикатор достатності споживання продуктів харчування по рокам				
		2009	2010	2011	2012	2013	2009	2010	2011	2012	2013
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	101	111,7	111,3	110,4	109,4	108,4	1,11	1,10	1,09	1,08	1,07
М'ясо і м'ясопродукти	80	49,7	52,0	51,2	54,4	56,1	0,62	0,65	0,64	0,68	0,70
Молоко і молокопродукти	380	212,4	206,4	204,9	214,9	220,9	0,56	0,54	0,54	0,57	0,58
Риба і рибопродукти	20	15,1	14,5	13,4	13,6	14,6	0,76	0,73	0,67	0,68	0,73
Яйця (шт.)	290	272	290	310	307	309	0,94	1,00	1,07	1,06	1,07
Овочі та баштанні	161	137,1	143,5	162,8	163,4	163,3	0,85	0,89	1,01	1,01	1,01
Плоди, ягоди та виноград	90	45,6	48,0	52,6	53,3	56,3	0,51	0,53	0,58	0,59	0,63
Картопля	124	133,0	128,9	139,3	140,2	135,4	1,07	1,04	1,12	1,13	1,09
Цукор	38	37,9	37,1	38,5	37,6	37,1	0,99	0,98	1,01	0,99	0,98
Олія рослинна всіх видів	13	15,4	14,8	13,7	13,0	13,3	1,19	1,14	1,05	1,00	1,02

Джерело: Звіти «Про стан продовольчої безпеки України» у 2009, 2011, 2012, 2013 роках¹⁵.

Таблиця 5

Динаміка достатності запасів зерна у державних ресурсах

Показник	Одиниця вимірю	Роки				
		2009	2010	2011	2012	2013
Обсяг зерна у державному інтервенційному фонді	тис. тонн	1 536	1 105	1 558	1 680	1 500
Обсяг середньорічного внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно	тис. тонн	6 860	6 803	6 730	6 653	6 600
Індикатор достатності запасів зерна	%	22	16	23	25	23
Пороговий критерій індикатора ¹⁶	%	17	17	17	17	17
Порогове значення обсягу державного інтервенційного фонду ¹⁷	%	16	20	20	20	20

Джерело: Звіти «Про стан продовольчої безпеки України» у 2009, 2011, 2012, 2013 роках¹⁸.

15 Звіти «Про стан продовольчої безпеки України» у 2009, 2011, 2012, 2013 роках [Електронний ресурс].

– Режим доступу: <http://me.kmu.gov.ua>.16 «Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки» затверджена Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» від 05.12.2007 р. № 1379 із змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-p>17 Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004р. № 1877-IV із змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>

18 Звіти «Про стан продовольчої безпеки України» у 2009, 2011, 2012, 2013 роках [Електронний ресурс].

– Режим доступу: <http://me.kmu.gov.ua>.

Таблиця 6

Динаміка економічної доступності продуктів харчування

Показник	Одиниця виміру	Роки				
		2009	2010	2011	2012	2013
Витрати домогосподарств на харчування на місяць	грн.	1426,1	1639,92	1836,69	1866,74	1982,17
Сукупні витрати домогосподарств на місяць	грн.	2754,08	3071,01	3456,01	3591,76	3813,96
Індикатор економічної доступності продуктів	%	51,8	53,4	53,1	52,0	52,0
Пороговий критерій індикатора ¹⁹	%	60	60	60	60	60

Джерело: Звіти «Про стан продовольчої безпеки України» у 2009, 2011, 2012, 2013 роках²⁰.

Таблиця 7

Динаміка диференціації вартості харчування за соціальними групами

Показник	Одиниця виміру	Роки				
		2009	2010	2011	2012	2013
Середньомісячні витрати на харчування 20 % домогосподарств з найбільшими доходами	грн.	1732,9	–	2309,20	2366,36	2511,0
Середньомісячні витрати на харчування 20 % домогосподарств з найменшими доходами	грн.	1256,32	–	1440,02	1462,81	1558,6
Індикатор диференціації вартості харчування за соціальними групами	–	1,38	1,30	1,60	1,62	1,61

Джерело: Звіти «Про стан продовольчої безпеки України» у 2009, 2011, 2012, 2013 роках²¹.

19 «Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки» затверджена Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» від 05.12.2007 р. № 1379 із змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-np>

20 Звіти «Про стан продовольчої безпеки України» у 2009, 2011, 2012, 2013 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://me.kmu.gov.ua>.

21 Звіти «Про стан продовольчої безпеки України» у 2009, 2011, 2012, 2013 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://me.kmu.gov.ua>.

Таблиця 8

Динаміка оцінки ємності внутрішнього ринку продуктів харчування

Основні групи продуктів харчування	Ємність внутрішнього ринку продуктами харчування по роках, тис. тонн				
	2009	2010	2011	2012	2013
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	5 145	5 106	5 047	4 990	4 933
М'ясо і м'ясопродукти	2 290	2 384	2 339	2 478	2 550
Молоко і молокопродукти	9 780	9 470	9 363	9 797	10 050
Риба і рибопродукти	697	667	614	620	663
Яйця (млн. шт.)	12 504	13 280	14 165	14 020	14 076
Овочі та баштанні	6 312	6 581	7 440	7 452	7 431
Плоди, ягоди та виноград	2 101	2 203	2 405	2 432	2 560
Картопля	6 126	5 914	6 368	6 394	6 161
Цукор	1 745	1 704	1 758	1 713	1 686
Олія рослинна всіх видів	711	680	625	591	604
із неї олія соняшникова (розрахунково)	450	428	426	450	465

Джерело: Звіти «Про стан продовольчої безпеки України» у 2009, 2011, 2012, 2013 роках²².

Індикатор ємності внутрішнього ринку окремих продуктів розраховується за формулою 6 та призначений для визначення продовольчої незалежності за окремим продуктом, а також є складовою, за якою складають баланси попиту і пропозиції.

Отже, основному відбувається зменшен-

ня ємності внутрішнього ринку за групами продуктів «хліб і хлібопродукти», «олія», «цукор». В той же час відбулося збільшення – за групами продуктів «м'ясо і м'ясопродукти», «плоди, ягоди та виноград», «овочі та баштанні». Групи продовольства «молоко і молокопродукти», «риба і рибопродукти», «яйця», «картоп-

Таблиця 9

Динаміка імпорту продуктів харчування

Основні групи продуктів харчування	Імпорт продуктів харчування у перерахунку на основний продукт по роках, тис. тонн				
	2009	2010	2011	2012	2013
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	102	133	86	139	120
М'ясо і м'ясопродукти	439	379	244	423	332
Молоко і молокопродукти	455	275	257	410	548
Риба і рибопродукти	455	478	410	441	484
Яйця (млн. шт.)	121	120	52	69	87
Овочі та баштанні	232	309	285	213	237
Плоди, ягоди та виноград	1 139	1 130	1 163	1 171	1 172
Картопля	5	30	41	23	23
Цукор	116	349	269	10	11
Олія рослинна всіх видів	316	319	249	231	296
із неї олія соняшникова	1	1	1	1	1

Джерело: Звіти «Про стан продовольчої безпеки України» у 2009, 2011, 2012, 2013 роках²³.

22 Звіти «Про стан продовольчої безпеки України» у 2009, 2011, 2012, 2013 роках ?Електронний ресурс?.
– Режим доступу: <http://me.kmu.gov.ua>.

Таблиця 10

Динаміка імпортозалежності за групами харчових продуктів

Основні групи продуктів харчування	Пороговий критерій індикатора ²⁴ , %	Відсоток імпортозалежності продуктів харчування по роках, %				
		2009	2010	2011	2012	2013
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	30	2,0	2,6	1,7	2,8	2,4
М'ясо і м'ясопродукти	30	19,2	15,9	10,4	17,1	13,0
Молоко і молокопродукти	30	4,7	2,9	2,7	4,2	5,5
Риба і рибопродукти	30	65,3	71,6	66,7	71,1	73,0
Яйця (млн. шт.)	30	1,0	0,9	0,4	0,5	0,6
Овочі та баштанні	30	3,7	4,7	3,8	2,9	3,2
Плоди, ягоди та виноград	30	54,2	51,3	48,3	48,1	45,8
Картопля	30	0,1	0,5	0,6	0,4	0,4
Цукор	30	6,6	20,5	15,3	0,6	0,7
Олія рослинна всіх видів	30	44,4	46,9	39,8	39,1	49,0
із неї олія соняшникова	30	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2

Джерело: Звіти «Про стан продовольчої безпеки України» у 2009, 2011, 2012, 2013 роках²⁵.

ля» то збільшують, то знижують ємність внутрішнього ринку.

Індикатор продовольчої незалежності за окремим продуктом розраховується за формулою 7 з використанням даних таблиць 8 і 9, а результати розрахунків відображені в таблиці 10.

Як, видно з табл. 10 задоволення потреб населення у продуктах харчування здійснювалося в межах його купівельної спроможності за рахунок продукції вітчизняного виробництва.

З точки зору імпортозалежності, найбільш уразливими позиціями груп продовольства є «риба і рибопродукти», «плоди, ягоди та виноград», «олія рослинна всіх видів». В цих групах продуктів частка імпорту перевищує встановлений пороговий критерій даного індикатора.

Об'єктивною причиною завищення індикатора по групі «олія рослинна всіх видів» є ввезення тропічних олій (пальмова, кокосова тощо), що не виробляються в Україні, але використовуються у промисловості. Внутрішній попит на олію соняшниковоу забезпечується власним виробництвом.

Об'єктивною причиною завищення індикатора по групі «плоди, ягоди та виноград» є ввезення в Україну екзотичних

видів фруктів (банани, фініки, цитрусові, ананаси тощо), а по групі «риба і рибопродукти» – ввезення в Україну видів морської риби, яка видобувається у морських водах економічних зон інших держав.

Отже, національна продовольча безпека повинна гарантувати продовольчу незалежність України від імпорту, а також підвищувати добробут та життєвий рівень населення; базуватися на принципах самозабезпеченості, незалежності, доступності; оцінюватися за допомогою індикаторів добова енергетична цінність раціону людини, забезпечення раціону людини основними видами продуктів, достатність запасів зерна у державних ресурсах, економічна доступність продуктів, диференціація вартості харчування за соціальними групами, ємність внутрішнього ринку окремих продуктів, продовольча незалежність за окремим продуктом.

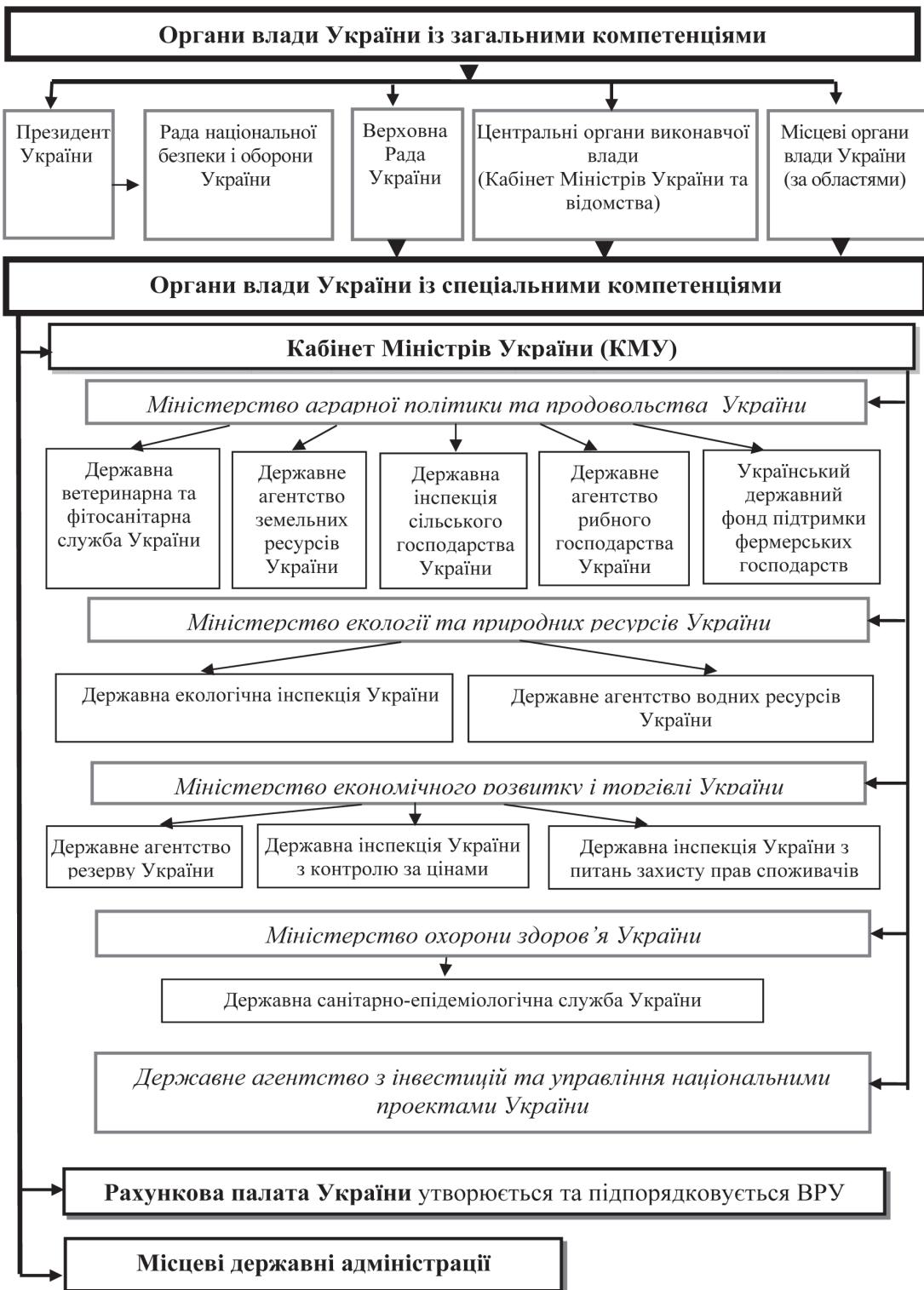
Ринок продовольчих товарів не розвивається стихійно. Він потребує, як і будь-який інший ринок, державного регулювання.

В Україні система державного регулювання ринку продовольчих товарів складається з органів управління загальної та спеціальної компетенції (рис.1).

23 Звіти «Про стан продовольчої безпеки України» у 2009, 2011, 2012, 2013 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://me.kmu.gov.ua>.

24 «Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки» затверджена Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» від 05.12.2007 р. № 1379 із змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-p>

25 Звіти «Про стан продовольчої безпеки України» у 2009, 2011, 2012, 2013 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://me.kmu.gov.ua>.

Рис.1. Система органів державного регулювання ринку продовольчих товарів в Україні (розроблено автором)

Таблиця 11

Класифікація методів державного регулювання ринку продовольчих товарів

За формами впливу	Важелі (інструменти, регулятори) впливу	За засобами впливу
прямий вплив	стратегічні плани та програми; цільові програми; сертифікати; ліцензії; квоти; ліміти; митні податки та збори; державні інвестиції; централізовано встановлені ціни (фіксовані ціни)	адміністративні
	державні замовлення та держконтракти; нормативи та стандарти; державні закупівлі; дотації та санкції	адміністративно-економічні
непрямий вплив	ціни; субсидії; податки; пільги; кредити; страхування; інвестування; фіscalна політика; податкова політика; бюджетна політика; грошово-кредитна політика; бюджетне фінансування	економічні
	Укази, декрети Президента України; Закони Верховної Ради України; постанови та рішення Кабінету Міністрів України; нормативні акти органів місцевого самоврядування	правові

Джерело: розроблено автором.

До органів державної влади загальної компетенції відносимо: Президента України, Верховну Раду України, центральні органи виконавчої влади, місцеві органи влади, Раду національної безпеки і оборони України.

До органів управління спеціальної компетенції ми відносимо Кабінет Міністрів України (КМУ) в особі міністерств аграрної політики та продовольства України; екології та природних ресурсів України; економічного розвитку і торгівлі України; охорони здоров'я України та інші центральні органи виконавчої влади (державні агентства, інспекції, служби), що підпорядковуються цим міністерствам.

Безпосередньо державне регулювання здійснюється методами, які різняться формами та засобами впливу через певні інструменти впливу (див. табл. 11).

Економічне регулювання надає суб'єктам продовольчого ринку право на вільний вибір поведінки у своїй діяль-

ності. Економічне регулювання відбувається через інструменти цінової, фіiscalної, податкової, бюджетної, грошово-кредитної, соціальної політик; бюджетне фінансування; регулювання зовнішньоекономічних зв'язків. Фіiscalна політика здійснюється через державні закупівлі в особі замовника при цьому виступає держава. Бюджетно-податкова політика відбувається через регулювання, надання, скасування дотацій, пільг, податків, субсидій. Бюджетне фінансування – це цільове спрямування коштів з бюджету на відповідний розвиток чи програму. Грошово-кредитна політика – це політика кредитування, страхування, інвестування.

Висновки проведеного дослідження. Актуальною проблемою для України є забезпечення населення якісними продуктами харчування. Тому особливу роль відіграє ринок продовольчих товарів, стан якого визначає продовольчу безпеку країни.

Національна продовольча безпека повинна гарантувати продовольчу незалежність України від імпорту, а також підвищувати добробут та життєвий рівень населення; базуватися на принципах самозабезпеченості, незалежності, доступності; оцінюватися за допомогою індикаторів, котрі характери-

зують наявність, забезпеченість, доступність, якість і безпеку харчування. Продовольчий ринок і продовольча безпека регулюються державою в особі органів управління загальної та спеціальної компетенції за допомогою методів, що різняться формами та засобами впливу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Актуальні проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки України: монографія / О.М. Батигіна, В.М. Жушман, В.М. Корніенко та ін. / за ред. В.Ю. Уркевича та М.В. Шульги. – Х.: Нац. ун-т «Юридична академія України ім. Я. Мудрого», 2013. – 326 с.
2. Бублик І.В., Запотоцький С.П. Продовольча безпека регіонів України / І.В. Бублик, С.П. Запотоцький//Національне господарство України: теорія та практика управління. — 2009. — С. 145-153. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/> handle/123456789/11103
3. Закон України «Про державний матеріальний резерв» від 24.01.1997 № 51/97-ВР із змінами та доповненнями ?Електронний ресурс?. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/51/97-%D0%BC%D1%80>
4. Закон України „Про державну підтримку сільського господарства України”, стаття 2 від 24 червня 2004 р. № 1877-IV із змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>
5. Звіти «Про стан продовольчої безпеки України» у 2009, 2011, 2012, 2013 роках ?Електронний ресурс?. – Режим доступу: <http://me.kmu.gov.ua>.
6. Курман Т.В. Правове забезпечення продовольчої безпеки в Україні: національний та міжнародний аспект//Т.В. Курман//Актуальні питання аграрного права України: теорія і практика: моногр./А.М. Статівка, В.Ю.Уркевич, В.М. Корніenko та ін.; за ред. А.М. Статівки. – Х.: ФІНН, 2010. – С. 97.
7. «Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки» затверджена Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» від 05.12.2007 р. № 1379 із змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-p>
8. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 29.10.2013 р. № 1277 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm
9. Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України» від 02.03.2007 № 60, втратив чинність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cazagkon.com/documents/date_6s/pg_gewqwi/index.htm
10. Проект Закону України «Про продовольчу безпеку України», зареєстрований у Верховній раді України від 24.10.2012 № 11378 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/websproc_4_2?id=&pf3516=11378&skl=7
11. Ульянченко О. В. Залежність продовольчої безпеки країни від забезпеченості аграрної сфери ресурсами / О.В.Ульянченко // Агросвіт. –2007. –№ 9. –С. 4–8.
12. Хорунжий М.Й. Аграрна політика: підручник / М.Й. Хорунжий. – К.: КНЕУ, 2010 – 321 с.